

*Јелена Танацковић**

АНТРОПОЛОШКА МУЗЕАЛИЗАЦИЈА НЕМАТЕРИЈАЛНОГ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА У МУЗЕЈУ ЈАДРА

У складу с променом која се последњих деценија догађа у музејским установама, у раду ће бити речи о музеализацији нематеријалног културног наслеђа у деловању Музеја Јадра. Из перспективе антрополошке музеологије размотриће се однос процеса музеализације, антропологизације и области нематеријалног културног наслеђа. С посебним акцентом на обичајним праксама, веровањима и изразима који су идентификовани на територији Јадра промислиће се могућност систематизације у музејским установама, као и контекстуализација нематеријалног културног наслеђа кроз интерсекторску сарадњу културе и туризма.

Кључне речи: нематеријално културно наслеђе, музеологија, антропологија, етнологија, Музеј Јадра, Лозница.

Увод

Више од једног века у основи етнографске музеологије главним средством за креирање музејске стварности сматран је предмет у свом материјалном облику. Током друге половине XX века долази до промене концепта и сагледавају се нове могућности проучавања неопредмећених, неопипљивих и нематеријалних културних елемената, који су, традиционално, разматрани у ширем пољу тзв. духовне и социјалне културе. Данас је неоспорно мишљење да су материјални аспекти неодвојиви од процеса симболичког

* jelena.tanackovic994@gmail.com

изражавања, нематеријалних духовних облика, локалних знања и вештина. На тај начин превазиђена су разматрања у аналитичким категоријама материјалне, духовне и социјалне културе, а самим тим још је више појединостављена подела на материјално и нематеријално.

Иако је окосница музејског деловања и данас предмет у свом материјалном облику, сведоци смо да се последње две деценије фокус музејске делатности помера с предмета на човека, живу културу, наслеђе и идеје. Проширивањем концепта музејског предмета на нематеријално културно наслеђе,¹ које подразумева одређена традиционална знања и умећа, технологије, веровања, обичаје и праксе, савремени музеј, као једна од најважнијих установа заштите покретних културних добара, редефинише своју улогу и значај. Прилагођавајући се савременим токовима у музеологији, истраживању, заштити и комуникацији као основним музеолошким функцијама (Ван Менш 2005; Мароевић 1993) додају се нова значења. Музејска делатност све више инсистира на социјалној интеграцији, на инклузији музеја у свакодневни друштвени живот што не утиче само на јачање локалног идентитета, већ и на развој и самоодрживост заједнице. Препознајући такав приступ у основама Унесковог концепта о важности локалних заједница, група и појединаца који имају значајну улогу у „стварању, очувању, одржавању и преношењу нематеријалног културног наслеђа” (Конвенција 2010, чл. 15), носиоци наслеђа и музејски стручњаци повезују се у циљу заштите, одрживости и не престане промоције културних особености.

У раду се разматра процес музеализације нематеријалног културног наслеђа у Музеју Јадра кроз музејску документацију, систематизацију и изложбени простор. Под антрополошком музеализацијом се подразумева начин на који стручњаци у музејским установама концептуално бележе, документују и интерпретирају информације о обичајним праксама, ритуалима, веровањима, традиционалним знањима, умећима и техникама које представљају живо наслеђе локалне заједнице. Антропологизација означава процес „хуманизације” музејске делатности и интегрисања локалног становништва, музејских стручњака који су део локалне заједнице и градске управе у систем очувања, неговања, заштите и ревитализације културног наслеђа. У раду је посебна пажња усмерена на обичајне праксе које чине нематеријално наслеђе Јадра, етнографске области за коју је надлежан Музеј Јадра, као што су паљење и изливање ратарских свећа, лилање, крстови од времена, Вуков сабор, традиционални занати и културни феномени које је могуће ишчитати кроз музејски материјал. С обзиром на то да су елементи народне културе пуноправна област етнографске музеологије, новији музеолошки приступ препознаје се

¹ Препознавање важности нематеријалног аспекта културе створило је институционалну заштиту на светском нивоу. Унеско, као кровна институција која се бави заштитом и промовисањем живог наслеђа, 2003. године доноси *Конвенцију о заштити нематеријалног културног наслеђа*, коју је Србија ратификовала 2010. године, укључујући се тако у глобалне токове заштите, очувања и промовисања културног наслеђа човечанства.

у музеализацији и репрезентацији елемената нематеријалног културног наслеђа. У својству материјализованих, тродимензионалних и опредмећених сведочанстава о ритуалима, обичајима и веровањима на територији Јадра и околних области, поменути елементи обичајних пракси су данас уједно део нематеријалног наслеђа Србије. Управо због тога што представљају живе ритуалне праксе, које се преносе с генерације на генерацију, локалној заједници пружају осећај идентитета и континуитета (Конвенција 2010, чл. 2) и представљају део шире савремене културе.

Антропологизација музеологије

Бавити се културним наслеђем значи бавити се човеком као агенсом културе. Нематеријално културно наслеђе научени (наслеђени) је процес, који заједно са знањима, вештинама и креативношћу говори о човеку. То су производи које он креира, ресурси, простори и други аспекти социјалног контекста који су неопходни за одржив развој заједнице и њен опстанак. Истицање човека као агенса културе, њеног ствараоца и конзумента, уводи антропологију као науку у музеолошко истраживање нематеријалног културног наслеђа. *Когнитивно-антрополошки приступ* културу посматра као идеацијски, когнитивни систем, тј. систем знања, веровања и вредности које постоје у умовима њених припадника (Жикић 2006, 11). На основу материјалних објеката и симболичких значења обичаја, веровања или израза могуће је прочитати когнитивни систем вредности који репрезентује културу одређене заједнице. Рedefинисањем културне баштине и укључивањем свакодневног живота у музејске изложбене медије указује се на методолошке правце нове музеологије која културним феноменима и особеностима приступа холистички. Напослетку, *комуникацијско-антрополошки приступ* нематеријалном наслеђу разматра музејске предмете као знакове, метонимијске симболе времена и простора, симболичке изразе културних идеја и друштвених односа које преносе информације о култури у којој су настали (в. Мароевић 1993, 106–110; Матић 2006, 61–69). Комуникацијски приступ заснива се на схватању да је култура тотални, динамичан систем значења који је увек отворен за комуникацију с другим културним системима (Матић 2011, 132–133; Стојановић 2008, 128–133). Музејски предмети знаци су који преносе кодирани информације и представљају симболичке изразе културних идеја и друштвених односа.

Антрополошка музеологија методолошки је правац који обједињује когнитивно-антрополошки, комуникацијски и интегрални приступ и пружа методолошки основ за истраживање нематеријалног културног наслеђа. Иако опасност од „фосилизације” прети похрањивању сведочанстава о нематеријалном наслеђу дате заједнице у музејске депое, антрополошки приступ указује на потребу да се културно наслеђе хуманизује и у свету музеја

(Alivizatou 2008, 48). Хуманизација музејске делатности такође подразумева да музејски стручњаци шире свој професионални допринос и ван музејске институције, пружају своје експертско и теоријско знање, едукују носиоце наслеђа о поступку заштите, успостављају оперативне смернице за примену конвенција или других правних регулатива и помажу локалном становништву да уочи опасности или негативне промене које могу да утичу на њихово културно наслеђе. Подршка и охрабривање заједнице која поседује одређена знања или вештине један је од начина за успостављање мреже међузависне сарадње која је неопходна у интегративном приступу заштите, неговања и очувања нематеријалног наслеђа.

Методолошки приступ

Музеји се, традиционално, схватају као места за истраживање, тумачење наслеђа и едукацију јавности. На Генералној скупштини ИКОМ-а 2004. године усваја се *Сеулска декларација о нематеријалном наслеђу*, која препоручује укључивање нематеријалне баштине у музејске садржаје, као и очување и промоцију с посебном пажњом на заштити. Сврха заштите је очување интегритета наслеђа јер глобализација и константна хомогенизација културних идентитета утичу на нестанак културних особености. Музејски стручњаци су се нематеријалним наслеђем бавили и пре него што је званично донета међународна декларација. Кроз истраживање, музејску документацију, изложбене медије, током радионица, стручних вођења или едукативних предавања, дакле, кроз све облике музејског рада провлаче се информације о нематеријалном наслеђу локалне или шире друштвене заједнице.

Из Унескове *Конвенције* издвојено је неколико категорија нематеријалног културног наслеђа (Pinna 2003):

- *Културни изрази* отелотворени у физичком облику или *традиционални начин живота* (верски обреди, традиционалне економије, фолклор). Облици ових културних израза задржавају вредност онолико дуго колико остају живи у култури или економији заједнице којој припадају.
- *Колективни и индивидуални изрази* који немају физички облик: усмена традиција, језик, сећање, предање, традиционална музика, песме.
- *Симболичка и метафоричка значења* предмета, која чине материјалну баштину. Да би предмет материјалне културе могао да буде адекватно анализиран и објашњен, неопходно је применити интегрални приступ који се бави идеацијским и симболичким значењима материјалне културе.

Нематеријално културно наслеђе не постоји у „оригиналној”, појединачној или ауторизованој форми, већ представља нешто што се преноси из генерације у генерацију, усменим путем, обичајима или другим варијантама које

се мењају независно од институционалне заштите. Нематеријално културно наслеђе живи у заједници, мења се, допуњује, модификује кроз процес рекреирања или нестаје. Оно што може бити проблематично у систему заштите, у оквиру музејске делатности, јесте сам процес музеализације², који започиње издвајањем појединачних културних форми из њиховог примарног контекста. На тај начин може да дође до вештачког очувања наслеђа, или да се, уколико музејски стручњак није интегрисан у локалну средину, изгуби додирна тачка са заједницом чије се наслеђе штити, бележи и музеализује.

Постоји неколико начина на основу којих музејски стручњаци долазе до информација о нематеријалном културном наслеђу. Најважнија ствар у самом процесу истраживања и заштите јесте теренски рад етнолога-антрополога. Традиционално схваћена, етнографија има за циљ да истраживачу омогући да формира корпус етнографске грађе коју ће анализом, писањем или објављивањем трансформисати у знање о некој конкретної заједници, култури, теми или феномену (Миленковић 2007, 162). Теренски рад, односно метод посматрања с учествовањем основни је метод приликом истраживања нематеријалног културног наслеђа. Да би елемент нематеријалног наслеђа могао адекватно да се истражи, неопходно је континуирано пратити промене обичаја из године у годину, понашање носилаца наслеђа, као и стварати етнографску евиденцију из прве руке. Праћење промена показује се као један од најважнијих задатака етнолога-антрополога, поготово у актуелном тренутку када је епидемија вируса довела до измењених облика практиковања обичаја, или до потпуног дисконтинуитета у обележавању обичајних пракси. Истраживачко је питање да ли ће последице таквог дисконтинуитета утицати на суштину или форму нематеријалног наслеђа и у будућности.

Иако су предности приступа посматрања обичаја с учествовањем велике, присуство етнографа, као и идентификација с проучаванима, што је методолошка позиција нативног антрополога (в. Fish 2005; Narayan 2013; Tsuda 2015), представљају потенцијални проблем. Стога су критичка дистанца и саморефлексиивност неопходни због усмеравања истраживачког подухвата ка идеалу објективности, на основу којег етнологи-антропологи настоје да стварају описе који ће се заснивати на принципу етнографске стварности (в. Миленковић 2003). Настојање да се испуне ови принципи производ је индивидуалног рада који има епистемолошке и етичке димензије. Пред етнологом-антропологом, у току истраживања и потоње анализе нематеријалног културног наслеђа, отварају се питања егзотизације обичаја и конструисања изворне представе о ритуалним праксама, које се данас појављују у новом, измењеном облику.³ С друге стране, инсајдерска позиција етнографа истра-

² Музеализација означава процес смештања у музеј. С музеолошког становишта, музеализација је настојање да се нешто издвоји, физички или концептуално, из свог природног или културног окружења (Desvallees and Mairesse 2010, 50).

³ Иако обичај лилања „изворно” има аграрно-магијски карактер, он поприма све више хедонистичко-забавну функцију, која је додатно подстакнута туризмомолошком популаризацијом обичаја – организовањем фестивала „ЛилаЛо” у Лозници.

живача позиција је сваког кустоса који проучава нематеријално културно наслеђе територије коју покрива његова надлежна институција.⁴ Идентификовање елемента нематеријалног наслеђа, истраживање, испитивање историјског контекста и савремених појавних облика представљају почетак истраживачког процеса. Локалну заједницу неопходно је сагледати као „живе гласове” који имају велику улогу не само у практиковању, већ и у истраживању и промовисању наслеђа. Искуство у музеју показује да испитаници неретко постају музејски сарадници који записују своја сећања, предања о пореклу породице, податке о сродничким односима или занатима којима су се бавили. Локална заједница не само што учествује у креирању свог наслеђа, већ има велику улогу у стварању конкретне етнографије која се чува у музејским институцијама.⁵ На тај начин носиоци наслеђа постају активни и креативни сарадници истраживачког процеса, а глобализација писмености, медија и издаваштва испитанике доводи у положај учесника у научном дијалогу (Миленковић 2007, 164).

Музеализација нематеријалног културног наслеђа у Музеју Јадра

С територије Јадра до сада су у *Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије* уписана четири елемента: обичај изливања и паљења ратарских свећа (инв. бр. 4),⁶ Вуков сабор (инв. бр. 24),⁷ оби-

⁴ У Музеју Јадра су, од оснивања, радила три кустоса етнолога, који нису пореклом из Лознице. Таква позиција испоставила се као двоструко корисна. Поред свеопшних елемената културе и начина понашања, које су могли да запазе у локалној заједници, предност је била у томе што су кустоси, из делимично „аутсајдерске” перспективе, учили културне специфичности локалне средине.

⁵ Некадашњи занатлија, пинтер-бачвар Б. Ђ. Музеју Јадра поклатио је личне записе о предањима о насељавању становништва у јадарским селима, забележио је легенде о реци Дрини, технике орања, начин прехране у јадарским селима, начин израде одеће од кудеље и лана, радне навике у селима, развој опанчарског заната, песме чобанице и сл. Записао је обичаје у Подрињу, улогу долибаше на дан крсне славе, здравице и многе друге етнографске теме.

⁶ Обичај изливања и паљења ратарских свећа део је ускршњих обичаја на територији Јадра и представља израду свећа од воска и њихово приношење манастиру Троноша на Велики четвртак. Ова обичајна пракса говори о веровању мештана да се на тај начин обезбеђују бољи услови за род и атмосферске прилике у току вегетативног циклуса. Реч је о магијском поимању релација према „космичким, божанским” силама и о односу између човека и оностране стварности, о веровању којим се омогућава егзистенцијална добробит у будућности. Више на *Иливање и паљење ратарских свећа | Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs).

⁷ Вуков сабор најстарија је културна манифестација у Србији посвећена очувању језика, писма и усмене књижевности и организује се од 1933. године у знак сећања на реформатора српског језика Вука Стефановића Караџића, у Тршићу. Више на *Вуков сабор | Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs)

чај паљења петровданских лила (инв. бр. 37)⁸ и крстови од времена (инв. бр. 48)⁹. Поред ових ритуалних пракси, на етнографском терену идентификован је још један потенцијални елемент нематеријалног наслеђа – традиционална техника израде сираца.

С обзиром на то да концепт нематеријалног културног наслеђа није ограничен само на елементе који су уписани у Национални регистар, Музеј Јадра баштини и информације, истраживања, сећања, фотографије и видео-записе о народним предањима о прецима, бајању, топонимима, традиционалним техникама израде занатских производа, техникама ткања итд. Већина ових облика нематеријалног наслеђа примери су неодвојивости материјалне и нематеријалне културе. Иако одређени обичаји могу да имају и свој материјализовани облик, као што су крстови, лиле, ратарске свеће или занатски производи, њих није могуће пројектовати у изложбени простор или музејске депое, осим занатских производа и лила због физички мањих димензија. Остали облици ритуалних пракси (језик, манифестације, предања, веровања) најчешће процесом музеализације добијају форму интерпретације разним записима, фотографијама, узорцима, видео-материјалима, анимацијама или етнографским филмовима који реконструишу одређени обичај или технику.

Музеј Јадра је већину елемената нематеријалног културног наслеђа укључио у збирку духовне културе. Међутим, неопходно је имати на уму кључну разлику између духовне културе и нематеријалног културног наслеђа, иако оба концепта у основи укључују елементе нематеријалне природе (вештине, обичаје, веровања). Збирку духовне културе у Музеју Јадра чине записи и фотографије друштвеног живота (годишњи обичаји – породичне славе, заветине; обичаји из животног циклуса – рођење, венчање, смрт). Забележена је и духовна култура у виду записа о култним местима, веровањима у митска бића, као и вештине израде производа ткачке радности, технике израде традиционалних прехрамбених производа итд. С друге стране, музејска документација (инвентарни картони) богата је информацијама о музејском предмету – садржи музеализоване податке о не-

⁸ Обичај прављења и паљења петровданских лила је ритуална пракса која је вековима присутна код становништва на подручју Јадра. Уочи Петровдана, 11. јула, на раскршћима, трговима или поред њива, уз паљење великих обредних ватри, пале се и лиле. Паљење ватри је колективан чин у којем учествују сви мештани града и оближњих села. Ритуално паљење и веровање у аграрну магију говори о магијском поимању релација према космичким силама и веровању у прочишћујућу моћ ватре, која омогућава жељене атмосферске прилике без непогода (Стојановић 2011, 102). Више на *Паљење петровданских лила, лилање* | *Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs).

⁹ Обичај постављања крстова од времена представља стару религијско-друштвено-обичајну праксу у циљу заштите села и поља од временских непогода, града и олуја. Крстове подижу мештани села или припадници месне заједнице на тачно одређеним местима у оквиру сеоског атара, на раскрсници, поред пута или на имањима, са веровањем у заштитничку моћ од временских непогода. Више на *Крстови од времена* | *Нематеријално културно наслеђе Србије* (nkns.rs).

материјалном наслеђу. У оквиру музејске документације у Музеју Јадра постоје структурирани упитници квалитативних и квантитативних података о занатима, који се употпуњују, а садрже и информације о техникама израде, друштвеном положају занатлија или религијском аспекту заната (веровањима о постанку одређеног заната, сазнањима о обредним радњама, занатским славама, занатском језику, песмама итд.).

Из информација о музејском предмету који дародавац доноси у музеј, кустоси ишчитавају знања о нематеријалном наслеђу.¹⁰ Ипак, приликом бележења таквих података треба водити рачуна да ли је у питању изобичајени облик наслеђа. За разлику од нематеријалног културног наслеђа које је живо и које се практикује и у савременом тренутку, духовна култура остаје да живи искључиво у музејској установи депоновањем значења кроз архивску, музејску или фото-документацију. Духовна култура представља статичан ентитет у смислу идентификовања датог културног феномена на етнографском терену зарад потврђивања традиционалности. Ипак, оно што је заједничко у процесу музеализације елемената духовне културе и нематеријалног наслеђа јесте управо трагање за пореклом обичаја или веровања.

Приликом етнографског истраживања нематеријалног културног наслеђа, неопходно је укључити и расположиве архивске податке, хемеротеку и историјске изворе. Поред документације коју води Центар за културу „Вук Караџић”, Музеј Јадра чува и лична сећања и импресије посетилаца и учесника Вуковог сабора, а у хемеротеци се чувају записи из новина од друге половине XX века. Уз хемеротеку, праве се копије етнофилмова, телевизијских емисија,¹¹ и води се фототека с детаљним информацијама о обичају подизања крстова од времена. Музеализују се и објашњења о топонимима у циљу допуне досадашњих сазнања, али и праћења знања локалног становништва. У оквиру етнографских истраживања искуство је показало да се одређене допуне или измене у подацима могу извршити уз помоћ удружења грађана, најчешће колекционара, што је још један вид проширивања музејског фондуса знања.

На основу свега наведеног, постављају се питања – на који начин третирати нематеријално културно наслеђе кроз музејску документацију? На који начин систематизовати знање и претражити такве информације кроз

¹⁰ На пример, некадашњи занатлија доноси алатку ковачког заната у музеј и сведочи да се некада у току ковања, када се ужарено гвозђе потапа у воду, изговарала басма која се преносила из генерације у генерацију. Данас испитаник указује на значај басме, али јој даје ново значење. Не верује у речи, али верује да је басма „тајмер”, да представља време које је потребно да гвозђе буде у води. Знање о басми као о одредници за мерење времена представља облик нематеријалног наслеђа који се бележи на основу историјата музејског предмета.

¹¹ Телевизијске емисије, документарне серије и видео-записи представљају ризницу етнологских записа о народним обичајима. Медиј телевизије има значајну улогу у чувању духовног наслеђа и постаје незаобилазно место у тражењу података за изучавање друштвених слојева, за социолошка и антрополошка истраживања и испитивања локалних особености на појединим географским подручјима (в. Кечина 2006, 64-65).

базу података одређеног музеја? Питање музеализације нематеријалног наслеђа још увек је отворено. Постоје мишљења да се обичаји, појаве и остале манифестације нематеријалне културе инвентаришу као музејски предмети и добију посебан инвентарни картон који би имао прилагођене рубрике за ову врсту добара (в. Бижић-Омчикус 2005, 155–156). Чини се да је тренутно најприхватљивије систематизовати прикупљене записе, информације, видеоматеријале кроз категорије које дефинише *Конвенција*:

- народна знања, усмене традиције и језик;
- извођачке уметности;
- друштвени обичаји, ритуали и свечани догађаји;
- знања и обичаји који се тичу природе и свемира;
- вештине везане за традиционалне занате.

Постојали су покушаји да се успоставе слични критеријуми и да се стандардизују инвентари на националном нивоу за текст, визуелне документе, као и да се развију збирке записа као што су: културни простори; традиционална знања; усмена традиција; музички изрази; сценски изрази; обреди и ритуали (Бижић-Омчикус 2005, 157). Успостављањем овакве систематизације могуће је олакшано водити евиденцију о нематеријалном наслеђу у сваком музеју појединачно, допуњавати је извештајима с терена, новим сазнањима и променама. Ти подаци би, уједно, допуњавали садржај досијеа елемената који су уписани у *Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије*. Овај вид музеализације омогућио би свим музејским радницима у градским, локалним или завичајним музејима да се активно укључе у систем заштите, прошире свој професионални допринос и да се ангажују у корисној друштвеној функцији – ширењу и чувању знања (Поповић-Живанчевић 2011, 41) о нематеријалном културном наслеђу, да обављају едукативну делатност кроз радионице или предавања и дају допринос духовном животу друштва, помажући локалној заједници да схвати вредност и значај нематеријалног културног наслеђа свог краја.

Један од видова процеса музеализације огледа се и у приказивању нематеријалног културног наслеђа у изложбеним медијима.¹² У савременој музеолошкој пракси постоји тежња да се у изложбеној делатности прикажу контекст, позадина и идеацијски идентитет музејског предмета. У том смислу, посебан елемент у процесу изградње нове музејске делатности јесте повезивање елемената нематеријалне баштине с оним што се приказује на музејским изложбама (Гавриловић 2007, 46). У сталној поставци Музеја Јадра, нематеријално културно наслеђе интерпретирано је углавном фото-

¹² Кроз изложбену делатност у претходних неколико година реализоване су изложбе „Крстови од времена” у Музеју Јадра (в. Шћекић-Марковић 2019), „Вуков сабор” (2015–2017), „Пламен у обичајима и веровањима у Јадру” (2016), „Терање мрака” (2016) „Обасјаност невидљивога” (2015–2016), „Свеће у обичајима и веровањима у Јадру” (2015–2016) (в. Чугуровић, А. 2020) у Музеју језика и писма.

графијама које приказују годишње обичаје, обичаје животног циклуса и традиционалне занате.

Обичај изливања и паљења ратарских свећа и крстова од времена у сталној су поставци визуелно приказани најстаријим фотографијама из музејске збирке, указујући на традиционалност, дуговечност и континуитет локалног наслеђа. Ови елементи, још увек живог нематеријалног културног наслеђа, приказани су уз фотографију изобичајене ритуалне праксе додола, док је обичај лилања објектификован лилама, музеализованим објектима материјалне културе. Инсистирањем на традиционалности обичаја, без указивања на савремени тренутак, процес музеализације доводи до утиска културне статичности. Оваквим приказом и интерпретацијом елементима се приступа као непроменљивим карактеристикама локалне културе, што је у супротности с динамичном природом културног наслеђа. Поменути културни феномени Јадра представљају живо наслеђе, које се прилагођава времену, и из данашње перспективе изражавају особеност локалне културе. Због тога је важно да се приликом представљања нематеријалног наслеђа у изложбене медије укључи и савремени тренутак, који може бити антрополошки интерпретиран савременијим дигиталним технологијама.

Осавремењивање музејске делатности, рад на бележењу, очувању и заштити нематеријалног културног наслеђа и промена у концептуализацији изложбене делатности условљавају приказ свакодневне културе. Путем изложбених поставки неопходно је да се успоставе аудио-визуелни ефекти реализовани кроз разне врсте технологија које би омогућиле да музејски предмет или фотографија која говори о нематеријалној баштини постане „вишеканални портал за успостављање доживљајне комуникације” (Стојановић 2008, 133). Имплементирањем дигиталних технологија могуће је пружити визуелно-аудитивно-контекстуалне информације о обичајним праксама. Визуелним приказом обичаја лилања у савременом тренутку, лила, као приказани материјализовани музејски предмет, избегава сопствену „фосилизацију” и доконтекстуализацију смештањем у музеј. С аспекта посетиоца који не припада локалној заједници (нпр. туристе), овакав приказ приближава културу локалног становништва и упознаје га са специфичностима средине коју је одлучио да посети. С друге стране, код припадника локалне заједнице овакав вид приказивања доводи до самоидентификације. Од велике је важности да мештани препознају оно што је за њих и њихову историју карактеристично и да се тако виђена култура претвори (музеализује) у музејску слику. Померањем фокуса с пасивне музејске интерпретације локалне културе на активни друштвени простор који подразумева „комуникацијско окружење свакодневног живота у којем се интеракција свих учесника подразумева као основ за културну промену” (Стојановић 2009, 160), музејски стручњаци постају део интегрисаног система који има значајан утицај на реалну културу. Таква улога и садржај културног наслеђа омогућавају да се концептуализују разни облици туристичких интеракција, који на основу

обликоване (музејске) комуникације резултирају адекватним доживљајем друштвених ритуала, обичаја и религијских веровања локалне културе.

Контекстуализација нематеријалног културног наслеђа у туризму

Време развоја културних и креативних индустрија у оквиру којих се појављује и наслеђе, односно традиционални културни изрази и културна места, представљају све више део туристичке понуде. Музеализована знања могу се применити у оквиру одрживог, културног туризма, који се одређује као „неагресиван према друштвеном миљеу, што подразумева простор за активно укључивање музеализованог културног наслеђа као пандан поштовању очувања и заштите природног наслеђа” (Стојановић 2009, 159). Сагледано кроз перспективу Унескове Конвенције, нематеријално културно наслеђе постаје један од предуслова за сарадњу и интерсекторско повезивање туризма и културе у циљу очувања и промоције.

До сада су од елемената с територије Јадра, уписаних у Национални регистар, туристички реализовани и концептуализовани Вуков сабор и лилање у оквиру фестивала „ЛилаЈо”, који се организује од 2018. године. Приближавање туристичке понуде потенцијалима музејске делатности може се посматрати кроз интерактивне програме који се везују за музеје на отвореном, као што је знаменито место Тршић, које представља туристичку дестинацију. Будући да Тршић представља музеј на отвореном и дестинацију етно/руралног, културног и едукативног туризма, у музејском (отвореном и затвореном) простору реализује се интерсекторска сарадња туризма и културе. Посете Вуковој кући, Музеју језика и писма, упознавање с народним градитељством, учествовање у радионицама старих заната и калиграфије представљају вид туристичке понуде културног потенцијала села и шире регије. У Тршићу се од 1933. године организује културна манифестација Вуков сабор, која представља непрекинуту обичајну праксу саборовања, што чини посебно обележје идентитета локалног становништва. Поред програма које организује Центар за културу „Вук Караџић” из Лознице, организује се и етнобазар, на којем се продају сувенири и домаће рукотворине настале неком од традиционалних техника. Удружење жена израђује сувенире од ваљане, пустоване вуне, с мотивима културног наслеђа Јадра, као што је симбол лунуластих привезака,¹³ пронађених на археолошком локалитету Пауље, а који се налазе у збирци Музеја Јадра. Сарадња удружења грађана

¹³Привесци срцоликог (лунуластог) облика од бронзаног лима, с вертикалном средишњом пречагом и унутрашњим разгранатим делом пронађени у праисторијској некрополи на локалитету Пауље у атару села Брезјак. Делови лунуластих привезака се најчешће завршавају

с музејским стручњацима реализује се у циљу одрживе туристичке понуде, што иде у прилог чињеници да се економски допринос баштине реализује у контексту одрживог развоја туризма. Музеји омогућавају динамичну мрежу туристичких услуга. Брига за очувањем старих заната, техника и вештина испољава се као подстицај локалним заједницама да очувају не само обичаје и технике нематеријалног наслеђа, већ и да их одржавају виталним и економско исплативим. У овако усмереној контекстуализацији нематеријалног културног наслеђа у сврху његове презентације и промоције препознаје се могућност утемељења ставова према којима културни феномени, који одражавају живо наслеђе локалних заједница на туристичким локацијама, могу равноправно постати део етнотуристичке понуде у оквиру културног туризма (Стојановић 2016, 78).

Други пример контекстуализације нематеријалног културног наслеђа у туристичке сврхе, који говори о пожељним моделима у конструисању туристички употребљаваних идентитета фестивал је „ЛилаЛо”, који је посвећен народном обичају лилања.¹⁴ У оквиру тродневног фестивала одржавају се интерактивне радионице старих заната, игра се у колу за дукат, организују концерти, представе, базари и учествује се у организованом лилању код Цркве Пресвете Богородице у Лозници. Иако је фокус на традиционалном одржавању обичајне праксе, према речима Туристичке организације Града, паљење лила представља и „сценски спектакл, визуелну импресију игре с пламеном”¹⁵, туристичку атракцију која је „аутентична за град Лозницу и ширу регију Подриња”.¹⁶ Модел организације, успостављање релација између интересних група (Туристичке организације Града, Градске управе, дела локалног становништва) и циљних група (домаћих и иностраних туриста локалног становништва) указују на различита значења у репрезентацији нематеријалног културног наслеђа. Настојање да се град брендира културним наслеђем препознаје се као конструкт о идентитету, при чему су интересне групе искористиле елемент нематеријалног наслеђа као основни ресурс који нуди туристички доживљај, заснован на спознаји о аутентичности и егзотичности догађаја. Лилање је препознато као туристички бренд који би могао да привуче туристе и у том циљу се медијски промовише током целе године. Организовањем масовног лилања испред цркве, овај елемент наслеђа постаје сличан колективној ритуалној пракси паљења бадњака. Поставаља се истраживачко питање да ли овакав вид манифестације доводи до популаризације, ревитализације или комерцијализације (комодификације)

увијеним ушицама за качење и коришћени су, највероватније, као декоративни мотиви који су се качили на оковратне делове одеће.

¹⁴ Фестивал организује Туристичка организација града Лознице у сарадњи с Центром за културу „Вук Караџић” и Музејом Јадра, Канцеларијом за младе и бројним удружењима грађана и појединцима.

¹⁵ „ЛилаЛо” Лозница. Туристичка организација града Лознице, 2020.

¹⁶ У таквим сценским наступима приступа се егзотизацији обредне праксе играња ватром, светлосним перформансом итд.

културног наслеђа, као и да ли афирмација културног идентитета може бити узрок или последица настанка туристичке понуде, тржишно оријентисаног ресурса. За антрополошка истраживања овакав вид манифестације значајан је, јер говори о пожељним моделима у конструисању туристички употребљаваних идентитета, док практиковање обичаја ван контроле интересних група говори о заједничким елементима идентитета, на основу којих настаје заједнички систем вредности (Стојановић 2009, 78). То значи да се суштина лилања, као елемента нематеријалног наслеђа, сагледава у практиковању обичаја независно од фестивала, у породичном или сеоском окружењу, у тзв. „социјалној интими”, што је основни мотив и предмет етнографских истраживања. Ипак, да би се говорило о одрживом туризму, неопходно је ускладити интересе, потребе и мотиве локалне заједнице, њиховог наслеђа, туристичких организација и музејских установа. Аутентично наслеђе и ресурси (знање, технике, вештине) који се могу наћи у локалној заједници, а које музеј баштини, могу се контекстуализовати у оквире одрживог или културног/етничког туризма и то је неисцрпна истраживачка тема која се може анализирати на примерима добре или лоше праксе.

Закључна разматрања

Музеј представља институцију која баштини, истражује културне елементе у материјалном и нематеријалном облику. Као тезауратор културе, музеј делује као извор знања о живом наслеђу и постаје активни агенс културе, стварајући могућност за обављање хуманизоване музејске делатности. У том смислу, музеји процењују наслеђе, промовишу културну креативност, разноврсност и традицију локалне заједнице. На примеру Музеја Јадра из Лознице, у раду су размотрени појмови музеализације, антропологизације и систематизације нематеријалног културног наслеђа. Музеализацијом материјалне и нематеријалне културе, дакле, смештањем у музеј, похрањују се и информације о веровањима, обичајима, традиционалним изразима, манифестацијама и осталим облицима културних нематеријалних феномена, што повлачи питање систематизације знања и музејске документације. Досадашња разматрања указују на закључак да је неопходно музеализовати све облике нематеријалног културног наслеђа. Као методолошки оквир нуди се антрополошка музеологија, тачније – антропологизација музејске делатности, која подразумева процес хуманизације, интегрисање когнитивног, комуникацијског и антрополошког приступа, као и процес инклузије музејских радника у заједницу, у циљу неговања, очувања, промовисања и заштите наслеђа. Препознавањем онога што чини саставни део културног наслеђа локалног становништва музејске установе измештају се из пасивног у активни друштвени простор. Музеји играју велику улогу не само

у широј сфери уметности и културе, већ и у туризму. Контекстаулизација нематеријалног наслеђа кроз интерсекторско повезивање туризма и културе приказана је на примерима Вуковог сабора и „ЛилаЛо” фестивала, који представљају део етнотуристичке понуде града Лознице. Постоје примери добре праксе, где се нематеријално наслеђе може разматрати у контексту одрживог туризма. Сарадњом локалне заједнице и музејских стручњака и својеврсном антропологизацијом музеологије постиже се препознавање специфичности дате културе, остварује се континуитет у практиковању одређених културних форми и самоодрживост заједнице у циљу друштвеног (локалног, економског, туристичког) развоја.

Извори

Закон о потврђивању Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа, 2010. Доступно на: <http://www.nkns.rs/sites/default/files/documents/konvencija.pdf>

Нематеријално културно наслеђе. Центар за нематеријално културно наслеђе, Етнографски музеј у Београду. Доступно на: <http://www.nkns.rs>
Изливање и паљење ратарских свећа | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Вуков сабор | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Паљење петровданских лила, лилање | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Крстови од времена | Нематеријално културно наслеђе Србије (nkns.rs)

Сеулска декларација о нематеријалном културном наслеђу. 2004. Доступно на: https://icom.museum/wp-content/uploads/2018/07/ICOMs-Resolutions_2004_Eng.pdf

„ЛилаЛо” Лозница – Туристичка организација града Лознице, 2020.

Литература

Alvizatou, Marilena. 2008. Contextualising Intangible Cultural Heritage in Heritage Studies and Museology, *International Journal of Intangible Heritage*, Vol. 03, pp. 43–54.

Бижић-Омчикус, Весна. 2005. Нематеријална културна баштина и Етнографски музеј у Београду. *Гласник Етнографског музеја* 69, Београд, стр. 147–160.

- Ван Менш, Питер. 2015. *Ка методологији музеологије*. Музеј науке и технике, Београд.
- Гавриловић, Љиљана. 2007. *Култура у излогу: ка новој музеологији*, Етнографски институт САНУ, ур. Драгана Радојичић, Београд: Академска издања.
- Desvallees, Andre and Mairesse Francois. 2010. *Key Concepts of Museology*. ICOFOM.
- Жикић, Бојан. 2006. Когнитивна антропологија и нематеријална културна баштина, Етнографска музеологија у транзицији – осврт на прошлост и поглед у будућност, *Гласник Етнографског музеја* 70, стр. 11–23.
- Кечина, Милета. 2006. Телевизијски снимци у функцији очувања нематеријалне баштине у: *Неговање и заштита нематеријалне баштине у Србији*, свеска бр. 2, Музејско друштво Србије, Београд, стр. 63–67.
- Maroević, Ivo. 1993. *Uvod u muzeologiju*. Zavod za informacijske studije, Zagreb.
- Maroević, Ivo. 2002. Povezivanje muzeologije i nematerijalne baštine protiv tradicionalnog muzeja ili vraćamo li se izvornom muzeju? *OZ* 26/2002, str. 241–247.
- Матић, Милош. 2006. Комуникацијска манипулација етнологском изложбом. *Гласник Етнографског музеја*, бр. 70, стр. 61–70.
- Матић, Милош. 2011. Концептуализација културе у херитолошкој парадигми: Музејско надмудривање с материјалном, *Антропологија* 11, св.1, стр. 117–142.
- Миленковић, Милош. 2003. *Проблем етнографског стварност. Полемика о Самои у кризи етнографског реализма*. Етнологска библиотека, књига 12.
- Миленковић, Милош. 2007. Идеални етнограф, *Гласник Етнографског института САНУ* LIV 161–171.
- Narayan, Kirin. 2013. How Native is a „Native” Anthropologist? *American Anthropologist*, New Series, Vol. 95, No. 3, pp. 671–686.
- Pinna, Giovanni. 2003. *Intangible Heritage and Museums*. ICOM News, no. 4, Paris.
- Поповић-Живанчевић, Мила. 2011. Музеји и нематеријална баштина у: *Нематеријално културно наслеђе Србије*, бр. 1, Београд, стр. 32–49.
- Стојановић, Марко. 2008. Музеолошка комуникација и перспективе у: *Музеји у Србији: Започето путовање*. Музејско друштво Србије, Београд, стр. 125–138.
- Стојановић, Марко. 2009. Музеји и туризам: нематеријално културно наслеђе – концептуализација студије случаја. *Гласник Етнографског музеја*, бр. 73, стр. 159–177.
- Стојановић, Марко. 2011. Знања и вештине у вези са природом и космосом. Имплементација Конвенције о очувању нематеријалног културног наслеђа у Републици Србији у: *Нематеријално културно наслеђе Србије*, број 1, Београд, стр. 100–104.

- Стојановић, Марко. 2015. Етнографска музеологија: од етнографије до антропологије – музеализација предмета од нових материјала, *Антропологија* 15, св.1, стр. 157–173.
- Стојановић, Марко. 2016. Контекстуализација немаеријалног културног наслеђа у етнотуристичку делатности у Србији. *Гласник Етнографског музеја*, књига 80, стр. 69–89.
- Tsuda, Takeyuki. 2015. Is Native Anthropology really possible? *Anthropology Today*, Vol. 31, No. 3, pp. 14–17.
- Fish, Jefferson. 2005. Divided Loyalties and the Responsibility of Social Scientists, *The Independent Review*. Vol. 9, No. 3, pp. 375–387.
- Чугуровић, Ана. 2020. Поновљено теренско истраживање нематеријалног културног наслеђа у: Нешковић Симић, Снежана (ур.), *Призор. Часопис за културну историју Јадра*, бр. 15. Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница, стр. 38–45.
- Шћекић-Марковић, Марија. 2017. *Крстови од времена*. Центар за културу „Вук Караџић”, Лозница.

Jelena Tanacković

ANTHROPOLOGICAL MUSEALIZATION OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN THE MUSEUM OF JADAR

Summary

In accordance with the change that has been happening in the last decades within the museum institutions, the paper focuses on the musealization of intangible cultural heritage in the activities of the Museum of Jadar. From the perspective of anthropological museology, the paper considers the relation between the processes of musealization, anthropologization and the field of intangible cultural heritage. With special emphasis on the customs, beliefs and expressions that have been identified on the territory of Jadar, the possibility of systematizing in the museum will be considered, as well as the contextualization of intangible cultural heritage through intersectoral cooperation of culture and tourism.

Key words: intangible cultural heritage, museology, anthropology, ethnology, Museum of Jadar, Loznica.

Слика 1. Вуков сабор, Тршић, 2016.
Фото: Јелена Танацковић.

Слика 2. Део сталне поставке о нематеријалном културном наслеђу,
Музеј Јадра, 2020. Аутор: Јелена Танацковић.

Слика 3. Израда сираца на Ивањдан, 2020.
Аутор: Марија Шћекић Марковић.

Слика 4. Крстови од времена, Коренита 2019.
Аутор: Документација Центра за НКН.

Слика 5. Паљење петровданских лила; лилање, Тршић 2018.
Аутор: Емилија Бошковић.

Слика 6. Паљење петровданских лила; лилање, Тршић 2019.
Аутор: Јелена Танацковић.

Слика 7. Приношење ратарских свећа, манастир Троноша, 2020.
Аутор: Александар Стојановић.

Слика 8. Сирци, 2020.
Аутор: Марија Шћекић Марковић.